

SKOLAS KĀ INFORMĀCIJAS KANĀLS ALKOHOLA LIETOŠANAS IERADUMU MAZINĀŠANAI JAUNIEŠU VIDŪ

Schools as Information Channel to Reduce Alcohol Usage Habits Among Adolescents

Ieva Saukuma

Rīga Stradiņa Universitāte, Latvija

Abstract. *The purchase of alcohol and the use of such substances among adolescence is prohibited in Latvia by the legal system of rights. Despite the legal ban alcohol consumption is widespread among Latvian adolescence and starts at very early age. Recent studies show that most of 15-year-olds have consumed alcohol in Latvia. In order to proactively inform and reduce alcohol consumption among young people, a number of information and education programmes have been implemented, mainly in the school environment. Most of these programmes lack an assessment. Consequently, there is a lack of data on the programme effectivity and the link of programme with young people's knowledge and confidence in their alcohol consumption-related behaviour. The purpose of the study is to identify information channels where adolescence are most frequently gain information, to assess the level of knowledge of grade 9 pupils and its relevance to potential action in alcohol consumption situations. The empirical data of this study is based on a survey with grade 9 pupils. The results of the study show that the school environment is important information channel, but it is essential to offer a diverse information content, involving a number of experts to provide information. High levels of knowledge have a positive impact on young people's confidence in alcohol consumption-related situations, but do not have a significant impact on alcohol trying rates.*

Keywords: *adolescent alcohol consumption, information channel, knowledge and self-confidence, school.*

Ievads

Introduction

Jautājumi, kas saistīti alkohola lietošanas izplatību nepilngadīgo jauniešu vidū, ir aktuāls un plaši pētīts temats gan Latvijā, gan ārvalstīs. Legālo atkarību izraisīto vielu, piemēram, tabakas un alkohola tirdzniecību un pieejamību Latvijā nepilngadīgām personām ierobežo valstī esošais normatīvais regulējums (LR Saeima, 2004), tomēr veiktie pētījumi liecina, ka Latvijā nepilngadīgajiem jauniešiem alkohols ir pieejams, un to pamēģina lietot ļoti agrā vecumā. Vidējais vecums, kad jaunieši pamēģinājuši alkoholu, ir 12,5 gadi (Slimību profilakses un kontroles centrs, 2020).

Izvērtējot pieejamo statistiku par alkohola lietošanas uzsākšanu un turpmākajiem lietošanas ieradumiem Latvijā, var secināt, ka pat normatīvi aizliedzot iegādāties alkoholiskos dzērienus, tendence nepilngadīgiem jauniešiem lietot vai pamēģināt lietot alkoholu ir augsta. Ja ar esošo normatīvo regulējumu nav iespējams pilnībā novērst problemātisku uzvedību jauniešu vidū, tad augsta nozīmība šo vielu lietošanas prevencijai ir jauniešu informētībai par alkohola lietošanas aspektiem un potenciālajām tā lietošanas sekām.

Lai gan atkarības profilakses programmas, kas paredzētas jauniešu informēšanai un izglītošanai izglītības iestādēs, ir plaši pieejamas, tomēr bieži tās ir neregulāras, bez noteiktas sistemātikas, kā arī pēc programmas ieviešanas vairumā gadījumu netiek nodrošināta atgriezeniskā saite un novērtēta sniegtās informācijas izpratne skolēnu vidū. Atgriezeniskās saites jeb īstenotās apmācību programmas novērtējuma trūkumu kā problēmu identificēja Slimību profilakses un kontroles centra (SPKC) 2017.gada pētījumā intervētie atkarību profilakses politikas plānošanas eksperti, norādot uz to, ka “atkarību profilakses darba novērtēšana ir vāji attīstīta, proti, profilakses darba novērtēšana ir vairāk saistīta ar īstenoto aktivitāšu norises novērtēšanu (procesa novērtēšana), nevis ar to ietekmes novērtēšanu. Īstenoto profilakses aktivitāšu novērtēšana ir saistīta ar dalībnieka viedokļa noskaidrošanu vai zināšanu pārbaudi” (Slimību profilakses un kontroles centrs, 2017). Veicot atkarību profilakses programmu satura un ietekmes pētījumus, programmu izvērtējuma trūkumu kā problēmu veiksmīgai programmu attīstībai aktualizējuši vairāki ārvalstu pētnieki (Adolfsen et al., 2017; Dave, Corman, Kalil, Schwartz-Soicher, & Reichman, 2021; Hurley, Dietrich & Rundle-Thiele, 2019). Līdz ar novērtējuma iztrūkumu, trūkst vispārējas atgriezeniskās saites no skolu jauniešiem par atkarību profilakses programmas ietvaros apgūto vielu, tās ietekmi uz alkohola lietošanas ieradumiem un jauniešu pārliecību par sevi potenciālās alkohola lietošanas situācijās.

Pētījuma mērķis ir apzināt informācijas vidi un kanālus, kuros šobrīd jaunieši visbiežāk saņem informāciju par alkohola lietošanas aspektiem un sekām, izvērtēt 9. klases skolēnu zināšanu līmeni un tā saistību ar potenciālo rīcību alkohola lietošanas situācijās. Pētījumā tika izmantota kvantitatīvo datu ieguves metode, veicot 9. klašu skolēnu aptauju.

Alkohola lietošanas ieradumi jauniešu vidū un programmas to prevencijai *Alcohol use patterns among adolescence and prevention programs*

Atkarību izraisošo vielu lietošana skolu jauniešu grupā socioloģijas teorētiskajās disciplīnās tiek aplūkota gan kā “pārejas deviance” (Baker, 2014), gan analizēta “atkarību teoriju kontekstā” (Shafiee, Razaghi, & Vedadhir, 2019). Vērtējot jaunāko pētījumu datus par Latvijas skolu jauniešu ieradumiem saistībā ar alkohola kā atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību, var secināt, ka sākot no 15 gadu vecuma alkohola lietošana iezīmē “pārejas deviances” procesu.

2020.gadā Latvijā 15 gadu vecumā vairums jauniešu bija lietojuši alkoholu, un “tikai 39,5% zēnu un 31,8% meiteņu nekad nebija lietojuši alkoholiskos dzērienus” (Slimību profilakses un kontroles centrs, 2020). Tomēr no otras puses pētījumi liecina, ka “alkohola lietošana Latvijā, lielai daļai jauniešu jau agrīni nostiprinās kā stabils uzvedības paterns (Rīgas domes Labklājības departaments, 2010), kas norāda uz potenciālo atkarības veidošanos jau agrīnā vecumā.

Vairākos ārvalstīs veiktajos pētījumos to autori pievēršas alkohola kā atkarību izraisošas vielas lietošanas motivācijai skolu jauniešu vidū, saistot šā ieraduma rašanos ar vecuma posmu, kas sakrīt ar pusaudžu krīzes laiku. Sākotnēji atkarību izraisošo vielu lietošana skolu jauniešu vidū ir kā “problemātiskas situācijas” risināšanas mehānisms, kas pakāpeniski pāriet uz “normu” un pusaudžu uztverē tiek pielīdzināts pieaugušā dzīvesstila “ideāltipam” (Sobkin, Abrosimova, Adamchuk, & Baranova, 2005). Pētījumos secināts, ka zems pašvērtējums akadēmisko sasniegumu jomā “esmu slikts skolēns” un uzvedības “esmu palaidnis” definēšana ir cieši saistīta ar atkarību izraisošo vielu lietošanu pusaudžu vecumā (Dudovitz, Chung, & Wong, 2017).

Ar mērķi uzrunāt jauniešu auditoriju par alkohola lietošanas negatīvajām sekām Latvijā patlaban tiek īstenoti vairāki valsts un starptautisko institūciju finansēti projekti, kā arī atkarību profilakses programmas tiek ieviestas ar Nevalstisko organizāciju (NVO) atbalstu. Kā piemērus jaunākajām šāda veida atkarību profilakses programmām var minēt ar Veselības ministrijas atbalstu patlaban pilotēto programmu “Unplugged” (Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centrs, 2019). Vairumā gadījumu šo apmācību programmu informācijas izplatīšanas vide ir izglītības iestādes, iekļaujot sagatavoto informāciju mācību saturā. Būtiski informācijas izplatīšanas kanāli ir arī jauniešu interešu grupas un biedrības, kā arī tiek sagatavota informācija pārrunām ar jauniešiem ģimenes lokā. Skolu jauniešu mērķa grupai paredzēto informatīvo programmu sagatavošanā visbiežāk tiek adaptēta ārvalstu pieredze, piemēram, biedrības “Go Beyond” īstenotās skolēnu apmācību programmas “Runājot par alkoholu”, izstrādei tika pielāgots Zviedrijā izstrādāts apmācības materiāls “Talk about alcohol” (Tengstrom, 2018), kā arī pašlaik pilotētās “Unplugged” programmas pamatā ir Eiropas narkotiku profilakses centra (European Drug Addiction Prevention (EU-Dap) Centre) izstrādātā atkarību profilakses programma (Vigna-Taglianti et al., 2014). Pozitīvi vērtējams šāds adaptēto programmu ieviešanas ērtības aspekts un iespēja sadarboties ar programmā iesaistītajiem speciālistiem ārpus Latvijas. Tomēr, adaptējot apmācības metodoloģiju, tās saturs ne vienmēr ir pilnīgs un universāls visām valstīm. Sagatavojot jauniešu mērķa grupai paredzētas atkarību prevencijas programmas, nepieciešams ņemt vērā starpkultūru atšķirības alkohola lietošanas ieradumos (Horvath et al., 2021). Izvērtējot atkarību profilakses programmas ietekmi, būtiski ir novērtēt dominējošo vietējās sabiedrības viedokli par šo rīcību: vai skolu jaunieši kā alkohola lietotāji sabiedrībā tiek definēti, kā “nevainīgas

personas, kurām ir nepieciešama izglītošana par alkohola lietošanas negatīvajām sekām, vai kā likuma pārkāpēji, kuru alkohola lietošanas ierobežošanai ir nepieciešams sods. Ideālā gadījumā skolu jauniešu alkohola lietošanas prevencijas programmām būtu jāietver abi šie virzieni – atbalstošā un kontroles tehnika” (Ven, 2004).

Nozīmīgs aspekts, kuru ņēmuši vērā tikai daļa atkarības profilakses programmu ieviesēju Latvijā, ir izpratnes un efektivitātes izvērtējums, programmai noslēdzoties. SPKC 2017. gada īstenotā pētījuma eksperti atzīst, ka “līdztekus labas prakses piemēriem Latvijā tiek īstenotas neefektīvas universālās profilakses iniciatīvas” (Slimību profilakses un kontroles centrs, 2017), ar “universālās prakses” piemēriem saprotot tāda veida atkarības profilakses programmas, kas integrētas mācību priekšmetu saturā, un kā to galvenos trūkumus norādot iesaistīto speciālistu sagatavotību, programmas periodiskumu un tās rezultātu apsekojuma iztrūkumu.

Atgriezeniskās saites par īstenotās atkarības profilakses programmas efektivitāti apgrūtinātas, ka izglītības iestādes vide nav vienīgā, kurā jaunieši saņem informāciju par alkoholu un tā lietošanas aspektiem. Rīgas domes Labklājības departamenta 2010. gadā veikto pētījumu rezultāti apstiprina, ka “gan skolai, gan vecākiem jāuzņemas kopēja atbildība par atkarības vielu lietošanas riska faktoru mazināšanu starp jauniešiem” (Rīgas domes Labklājības departaments, 2010). Vecāku iesaiste jauniešu atkarības profilakses programmās ir ieteikta kā vēlamā prakse vairākos ārvalstu pētījumos, gan, vecākus iesaistot programmu sagatavošanas posmā (Hurley et al., 2019), gan programmu realizācijā un novērtējumā (Adolfson et al., 2017). Arī Latvijā, līdztekus izglītības iestādēs īstenotajām atkarību profilakses programmām, ir pieejamas programmas, kas sniedz atbalstu vecāku komunikācijai ar jauniešiem par alkohola lietošanas aspektiem, piemēram, LR Veselības ministrijas, SPKC un Valsts policijas kopēji īstenotā programma “Lai būtu skaidrs” (LR Veselības ministrija, SPKC, 2015) sniedz praktiskus ieteikumus šādas sarunas veikšanai. Tomēr jāņem vērā, ka atšķirībā no izglītības iestāžu atkarību profilakses programmās iekļautās informācijas, kas ir izstrādāta atbilstoši kopējām vadlīnijām, vecāku sniegto informāciju ietekmē gan viņu personiskās iezīmes, gan personiskā attieksme pret alkohola lietošanu. Latvijā alkohola lietošanas līmenis pieaugušo vidū kopumā ir augsts — pieaugušo vidū absolūtā alkohola patēriņš uz vienu 15 gadus vecu un vecāku iedzīvotāju litros ir augstāks nekā Eiropas Savienībā vidēji (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2020). Personīgais piemērs var potenciāli negatīvi ietekmēt jauniešu uzticēšanos vecāku sniegtajai informācijai (Brauer & De Coster, 2015). Jauniešu sarunas ar vecākiem par alkohola lietošanas uzsākšanas potenciāli negatīvajām sekām vairumā gadījumu nevar tikt uzskatītas par preventīvu līdzekli, jo “visbiežāk vecāki uzsāk sarunu ar jauniešiem tad, kad alkohola lietošana jau ir uzsākta” (Slimību profilakses un kontroles centrs, 2020).

Nozīmīgs informācijas kanāls, kas veido jauniešu attieksmi pret alkohola lietošanu, ir plašsaziņas līdzekļi. Informācija, kas pieejam interneta vidē ir visvairāk izmantotais informācijas kanāls jauniešu vidū, kas neietver personisku komunikāciju, bet individuālu informācijas interpretāciju (Martinovic, Un Kim, & Stanarevic Katavic, 2021). Kā liecina Kultūras ministrijas (KM) un Latvijas Universitātes (LU) 2017. gadā veiktā pētījuma par 9 līdz 16 gadus vecu bērnu un pusaudžu medijpratību Latvijā rezultāti, internets ir visvairāk un visbiežāk jauniešu mērķa grupā lietotais informācijas kanāls, kurā “64 % meklē informāciju ne retāk kā reizi nedēļā” (LR Kultūras ministrija, 2017). Lai gan savas prasmes atrast nepieciešamo informāciju par interesējošo tematu skolu jaunieši vērtē kā augstas, tomēr pētnieki norāda uz jauniešu grūtībām kritiski izvērtēt iegūto informāciju. Pētījumā “respondentiem tika uzdots jautājums par to, vai viņi prot salīdzināt dažādas interneta vietnes un mājaslapas, lai saprastu vai informācija tajās ir patiesa. Tikai puse no bērniem vecumā no 9 līdz 12 gadiem (50 %) atzina, ka viņi to prot” (LR Kultūras ministrija, 2017).

Iepriekš aplūkoti informācijas par alkoholu kā atkarību izraisošas vielas lietošanu kanāli skolu jauniešu mērķa grupai ir tikai daļa no iespējamajiem informācijas saņemšanas veidiem. Ārpus tiem pastāv virkne netiešas informācijas avotu, piemēram, vienaudži, reklāmas masu medijos, filmu un seriālu sižeti u.tml.

Tomēr izglītības iestādes un ģimenes kā informācijas kanālu gadījumā tā vairumā gadījumu būs ar tendenci novērst alkohola lietošanu preventīvi, vai mazināt tā izplatību. Interneta kā informācijas kanāla gadījumā būtiska loma ir skolu jauniešu spējai izvērtēt saņemtās informācijas patiesumu. Veicot šā pētījuma rezultātu izvērtējumu, tika analizēti 9. klases skolēnu visbiežāk lietotie informācijas kanāli un vēlamie informācijas kanāli, kā arī jauniešu zināšanu kopējais līmenis par alkohola kā atkarību izraisošas vielas lietošanu.

9. klašu skolēnu pētījuma metodoloģija *Research methodology for 9th grade students*

Pētījuma datu analīzē tika izmantota daļa no Latvijas skolēnu kvantitatīvās aptaujas, kas veikta kā longitūdināls pētījums ar mērķi novērtēt metodiskās biedrības “Go Beyond” īstenotās skolēnu apmācību programmas “Runājot par alkoholu” (Alcohol Education Trust, 2015) ietekmi, papildus gūstot arī padziļinātu ieskatu Latvijas 7.–9. klases skolēnu attieksmē un alkohola patēriņu veidojošajos faktoros. Kopumā šā longitūdinālā pētījuma laikā periodā no 2015. gada līdz 2018. gadam tika veiktas četras secīgas kvantitatīvas skolēnu aptaujas, sākot ar periodu, kad jaunieši uzsāka mācības 7. klasē, un beidzot ar 9. klases otro semestri. Pētījuma izlase tika veidota, ņemot vērā sekojošus raksturlielumus: izglītības iestādes atrašanās vieta (novads, apdzīvotas vietas veids un novada iedzīvotāju skaits) un lielums. Ar mērķi izlasē nodrošināt homogēnu vecuma

struktūru viena pētījuma cikla ietvaros, no izlases tika izslēgtas specializētās mācību iestādes, profesionālās mācību iestādes un vakara maiņas skolas.

Dalību pirmajā pētījuma ciklā uzsāka 1754 skolēni, taču pētījuma laikā bija atsevišķas izglītības iestādes vai to klases, kuras no tālākas dalības pētījumā atteicās, līdz ar to pētījumu pabeidza kopumā 1166 skolēni. Šī pētījuma datu analīzē ir izmantota informācija no pēdējā pētījuma posma, kas norisinājās 2018.gada pavasarī, 9. klašu skolēnu grupā.

Visas pētījumā iekļautās kvantitatīvās aptaujas bija anonīmas, un tās tika veiktas interneta vidē. Skolēniem bija iespēja patstāvīgi aizpildīt pētījuma anketas. Lai novērstu savstarpējo komunikāciju respondentu vidū, aptaujas laikā telpā, kurā notika aptaujas aizpildīšana, kopā ar skolēniem atradās pētnieks – novērotājs. Vienas klases jaunieši anketas aizpildīja vienlaicīgi.

Pētījuma realizācijā tika adaptēts instrumentārijs no 2013.gadā Lielbritānijā publicētā pētījuma par ieviesto alkohola prevencijas programmu skolās (Lynch, Styles, Dawson, Worth, Kerr, & Lloyd, 2013). Uzsākot skolēnu longitudinālo pētījumu Latvijā, tā anketa tika papildināta ar Eiropas skolu aptaujas projektā par alkoholu un citām narkotiskām vielām (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, 2015) standartizētajiem jautājumiem. Pētījuma instrumentārijs tika papildināts arī ar speciāli izveidotiem jautājumiem par esošajiem un vēlamajiem informācijas avotiem par alkoholu, kas ir šīs publikācijas pamatā.

Pētījuma datu analīzei tika izmantoti dati, kas atspoguļo 9. klases skolēnu viedokli par kanāliem, kuros visvairāk saņemta informācija par alkoholu, tabaku, apreibinošajām vielām un to lietošanas sekām, un vēlamajiem kanāliem, kuros saņemt šāda veida informāciju. Grupēti un analizēti dati par šo skolēnu zināšanām par alkohola lietošanas aspektiem un iespējamajām sekām, kā arī dati par alkohola lietošanas izplatību mērķa grupā un potenciālo rīcību alkohola lietošanas situācijās vienaudžu grupās.

Pētījuma rezultāti ***Results of Research***

Ar mērķi izvērtēt skolēnu informētību, izpratni un attieksmi pret alkoholisko dzērienu lietošanu 9. klašu skolēnu grupā tika novērtēta četru aspektu savstarpējā saistība. Šie aspekti ir:

1. skolēnu informētība par alkohola lietošanas aspektiem, ietekmi uz veselību un alkohola lietošanas potenciālajām sekām,
2. informācijas kanāli, kuros skolēni patlaban saņem informāciju par alkohola ietekmi, un skolēnu izvirzītie vēlamie informācijas avoti šādas informācijas saņemšanai turpmāk,
3. alkohola lietošanas personiskā pieredze,

4. pārliecība par savu rīcību situācijās, kas saistītas ar alkohola lietošanu vienaudžu vidū.

Kopumā no pētījuma rezultātiem var secināt, ka 9.klases mācību gada noslēgumā alkoholu vismaz vienu reizi ir lietojuši 82 % no aptaujātajiem skolēniem, no tiem 54 % atzīst, ka alkoholiskos dzērienus ir lietojuši vairāk nekā vienu reizi. Savas prasmes un pārliecību par rīcību situācijās, kad tiek lietoti alkoholiskie dzērieni vienaudžu vidū, skolēni vairumā gadījumu vērtē viduvēji. Augstāka pārliecība jauniešu vidū, ko apstiprina vairāk nekā puse aptaujāto skolēnu, ir par to, ka lēmums lietot vai nelietot alkoholu vienaudžu pasākumos ir tikai viņu pašu lēmums (tam pilnībā piekrīt 66 %), kā arī, ja ir pieņemts lēmums nelietot alkoholu, tad neviens cits nevar pamudināt mainīt šo lēmumu (tam piekrīt 52 % no aptaujātajiem jauniešiem). Zemāka pārliecība par sevi ir situācijās, kurās citi vienaudži alkoholu lieto, šāds gadījumos 46 % jauniešu atzīst, ka būtu viegli atteikties no alkohola lietošanas, bet 11 % norāda uz to, ka viņiem būtu “neērti pateikt “nē”, ja kāds man piedāvā alkoholiskos dzērienus”.

Informācijas avoti, kur 9. klases skolēni visbiežāk ir saņēmuši informāciju par alkoholu, tabaku, apreibinošajām vielām un to lietošanas sekām, ir izglītības iestāde, visbiežāk tās ir bijušas sociālo zinību vai klases stundas. Izglītības iestādes kā informācijas avotu par alkoholu minējuši 76 % no aptaujātajiem skolēniem. Kā nākamie biežāk minētie informācijas avoti ir informācijas meklēšana interneta vidē (72 %) un vecāku sniegtā informācija (60 %). Kā vēlamākos informācijas avotus šāda veidā saņemšanai turpmāk vairumā gadījumu jaunieši min izglītības iestādes, īpaši sociālo zinību stundas (50 %) un klases stundas (46 %). 35 % no aptaujātajiem 9. klases skolēniem vēlamu informāciju atrastu paši internetā, bet 28 % to labprāt saņemtu no vecākiem.

1.tabula. Skolēnu informētības līmeņa noteikšanai izmantotie apgalvojumi (autores veidota)

Table 1 Statements used to determine the level of information (created by the author)

Nr. p.k.	Apgalvojums	Pareizās atbildes īpatsvars kopvērtējumā	Vidējais pareizo atbilžu % izlasē
1	Lietot alkoholu ir kaitīgi	10 %	93 %
2	Lietot alkoholu un vadīt automašīnu ir bīstami	10 %	90 %
3	Alkohola ietekmē mazinās cilvēka spēja reaģēt	10 %	88 %
4	Alkohola lietošana kaitē veselībai	10 %	87 %
5	Alus un sidrs ir alkoholiski dzērieni	10 %	86 %
6	Personām līdz 25 gadu vecumam, iegādājoties alkoholu, ir jāuzrāda personu apliecinošs dokuments	10 %	78 %
7	Vieglie alkoholiskie dzērieni nerada atkarību	10 %	68 %
8	Pilngadīgais drīkst iegādāties alkoholu manām vajadzībām	10 %	68 %
9	Kafija, auksta duša un gāzēti dzērieni palīdz samazināt alkohola daudzumu asinīs	10 %	57 %
10	Ir aizliegts lietot alkoholu cilvēkiem, kas ir jaunāki par 18 gadiem	10 %	24 %

Lai novērtētu 9. klases skolēnu informētības līmeni un izvērtētu optimālos informācijas kanālus tās sniegšanai tika uzdoti 10 jautājumi saistībā ar izpratni par alkohola lietošanu. Katra pareizā atbilde veido 10 % kopējā vērtējumā. Apgalvojumu definējumu skat. 1.tabulā.

9. klases skolēnu vidējais pareizo atbilžu īpatsvars ir 74%, tātad kopumā skolēnu zināšanas par alkohola lietošanas aspektiem izlasē vērtējamas kā vidējas. Skolēnu pareizo sniegto atbilžu dalījumu skat. 1.attēlā.

1. attēls. *Skolēnu informētības novērtējums* (autores veidota)

Figure 1 *Assessment of information among students* (created by the author)

Kopumā 22 % 9. klašu skolēnu zināšanas un informētība par alkohola lietošanas aspektiem un potenciālajām tā lietošanas sekām ir vērtējamas kā zemas - šo skolēnu pareizo atbilžu proporcija nepārsniedz 60 %. 43 % 9. klašu skolēnu zināšanas vērtējamas kā viduvējas (70–80 % pareizo atbilžu), bet 35 % skolēnu zināšanas ir augstas, pareizo atbilžu īpatsvars pārsniedz 90 %. Salīdzinot iepriekš aprakstītās zināšanu un informētības līmeņu skolēnu grupas, ir vērojamas atšķirības šo grupu informācijas kanālu lietojumā, vēlamo informācijas kanālu izvēlē, alkohola lietošanas pieredzē un pārliecībā par savu spēju rīkoties un pieņemt pastāvīgus lēmumus alkohola lietošanas situācijās.

Jaunieši, kuru zināšanu līmenis par alkohola lietošanu un potenciālajām sekām ir augsts, kā avotus, kur patlaban saņem informāciju par alkohola lietošanu, min vairākus avotus nekā 9. klašu skolēnu izlasē vidēji, turpretī tie skolēni, kuru zināšanas vērtējamas kā zemas, vairāk norādījuši, ka informāciju par alkohola lietošanu patlaban nesaņem nekur. Kā vēlamos informācijas avotus, kuros saņemt informāciju par alkohola lietošanu turpmāk, tie skolēni, kuru zināšanu līmenis ir vidējs vai augsts, vairāk min izglītības iestādes mācību stundas, piemēram, sociālās zinības un klases stundas, kā arī vairāk vēlētos saņemt informāciju no

pieaicinātiem ekspertiem, piemēram, policijas darbiniekiem un citiem speciālistiem, kas pasniedz vieslekcijas skolā. Jaunieši ar augstām zināšanām, kuri jau ir vairāk saņēmuši informāciju no vecākiem un citiem ģimenes locekļiem, piemēram, brāļiem un māsām, labprāt šīs sarunas turpinātu un arī kā vēlamās informācijas avotus ģimenes locekļus min vairāk nekā pārējās skolēnu grupas. Jaunieši ar zemāku informētības līmeni kopumā norāda uz mazāku skaitu vēlamās informācijas avotu. Salīdzinot ar citām jauniešu zināšanu līmeņu grupām, jaunieši ar zemām zināšanām vairāk kā vēlamās informācijas avotus min draugus, vienaudžus un pieaugušos ārpus ģimenes.

Izvērtējot pētījumā iegūto informāciju par alkohola lietošanas ieradumiem 9. klases skolēnu vidū, var secināt, ka tie skolēni, kuriem ir zems zināšanu par alkoholu līmenis, ir lielāka atkārtota alkohola lietošanas pieredze (58 % no šīs grupas skolēniem ir lietojuši alkoholu atkārtoti), kā arī zemāka pārliecība par savu rīcību situācijās, kad alkohols tiek lietots vienaudžu grupās. Piemēram, 42 % no šīs grupas jauniešiem ir pilnībā pārliecināti par to, ka “pats varu izvēlēties — lietot vai nelietot alkoholu” (salīdzinoši par šo aspektu pilnībā pārliecināti ir 77 % ar augstām zināšanām), 30 % no jauniešu grupas ar zemām zināšanām piekrīt tam, ka, ja ir pieņemts lēmumus pasākumā nelietot alkoholu, tad neviens cits nevar jaunieti pamudināt mainīt šo lēmumu (jauniešu ar augstām zināšanām grupā šim uzskatam piekrīt 62 %). Īpaši maz (salīdzinot ar jauniešiem ar augstām zināšanām) ir to jauniešu, kuru zināšanas ir vērtējamas kā zema pārliecība par to, ka būtu viegli atteikties no alkohola lietošanas, ja piedalītos pasākumos, kuros citi lieto alkoholu (tam piekrīt 27 % jauniešu ar zemu informētības līmeni).

Diskusija *Discussion*

Līdz šim veiktie pētījumi liecina, par jauniešu ieinteresētību informācijā par alkohola lietošanu un šīs rīcības ietekmi uz veselību (Martinovic et.al., 2021), tomēr būtiski ir piedāvāt skolu jauniešiem uzticamu, saprotamu informāciju, kas preventīvi mazinātu iespējamību uzsākt alkohola lietošanu agrā vecumā. Izvērtējot Latvijā īstenotās atkarību profilakses programmas, kā arī ārvalstīs veikto atkarības profilakses programmu efektivitātes pētījumus, var secināt, ka skolas vide ir ļoti nozīmīgs informācijas kanāls, taču būtiski ir piedāvāt daudzveidīgu informācijas saturu, iesaistot vairākas personas, jeb ekspertus šo programmu sagatavošanā un informācijas sniegšanā jauniešiem. Vairāku jomu eksperti tika iesaistīti Islandē īstenotajā IPM (Islandic Model of Primary Prevention of Substance use) alkohola profilakses programmā, kuras ietekmē Islandē šobrīd ir viens no zemākajiem jauniešu alkohola lietošanas rādītājiem Eiropas Savienībā. Šī modeļa pamatā ir piecu soļu programma, iesaistot jauniešu atkarību profilaksē plašu ekspertu un jauniešu kontaktpersonu loku, piemēram, izglītības iestādes pārstāvjus, jauniešu vecākus, politikas veidotājus, sabiedrības

veselības ekspertus, sākot no programmas izstrādes soļiem, līdz tās novērtējumam (Kristjansson et al., 2020). Arī analizētie 9. klašu skolēnu pētījuma rezultāti apliecina, ka nozīmīgs aspekts augsta vispārējā informētības līmeņa nodrošināšanai skolu jauniešiem ir vairāku informācijas avotu kombinācija. Aptaujāto 9. klašu skolēnu, kuru zināšanas vērtējamas kā augstas, atbildes norāda uz vēlmi iegūt informāciju no dažādiem kanāliem, gan izglītības iestādes vidē, gan komunicējot ar ģimenes locekļiem. Jaunieši, kuru zināšanas patlaban vērtējamas kā zemas, izteikti mazāk ir ieinteresēti informācijas saņemšanā izglītības iestādē un no vecākiem, bet vairāk uzticas vienaudžu viedoklim, kā arī citu, ārpus ģimenes dzīvojošo pieaugušo viedoklim. Augsts zināšanu par alkohola lietošanas aspektiem līmenis pozitīvi ietekmē jauniešu pārliecību par savu rīcību ar alkohola lietošanu saistītās situācijās, taču tam nav būtiskas ietekmes uz alkohola pamēģināšanas rādītājiem. Turpretī jaunieši, kuri zināšanu līmenis par alkoholu ir zems, kopumā ir ar zemāku pārliecību par spēju patstāvīgi pieņemt lēmumus alkohola lietošanas situācijās, un šīs grupas jauniešiem ir vairāk raksturīga atkārtota alkohola lietošana.

Kopumā izglītības iestādēs sniegtā informācija par alkoholu un tā lietošanas aspektiem jauniešu auditorijā ir ievērota un pozitīvi novērtēta arī kā potenciālais informācijas kanāls nākotnē. Tomēr efektīvai jauniešu informācijas līmeņa paaugstināšanai ir ieteicams izmantot vairāku informācijas avotu kombināciju, pieļaujot iespēju jauniešiem pašiem meklēt informāciju un to pārrunāt ar uzticamiem ekspertiem.

Šī pētījuma datu analīze ietver dažus no jauniešu atkarības profilakses programmu efektivitātes aspektiem – tās izplatības informācijas kanālu novērtējumu un nepieciešamību pēc šo programmu izvērtējuma, tomēr jāņem vērā, ka informācijas uztveri skolu jauniešu vidū ietekmē vairāki vides un informācijas uztveres aspekti, piemēram, informācijas avota uzticamības jauniešu vidū (Animosa, Johnson, & Cheng, 2015, p.3-6), individuālās jauniešu uztveres īpatnības, intereses, ko ietekmē jauniešu dzimums (Martinovic et.al., 2021. p.11) un vecuma grupa (Dave et al., 2021, p.214). Šie aspekti būtu ņemami vērā, turpinot šobrīd Latvijā īstenoto skolu jauniešiem paredzēto atkarību profilakses programmu rezultātus.

Summary

Despite the fact that the purchase of alcohol in Latvia by minors is prohibited, regular studies among young minors have shown that alcohol consumption among young people is widespread, most young peoples have at least tried to consume alcohol when finishing grade 9. With a view to preventing or reducing the alcohol consumption among young people, a number of information programmes are introduced in the country, in most cases these programmes are adapted from abroad, and schools are used as the main

information channel for the introduction of programmes. Although overall, the introduction of such programmes in the field of information availability is positive, but they do not, in most cases, provide for an assessment of the results achieved. The assessment of the programmes is difficult because the information channels on alcohol and the consequences of its consumptions are extensive and cover not only those included in the school programme.

In order to assess which aspects of information on alcohol and its consumption are currently the most common among young people, the extent to which the information received in these channels contributes to the knowledge and self-confidence of young people in an alcohol-drinking situation, as well as to find out the channels where young people would like to receive such information, the data of the study of grade 9 pupils was analysed. In general, it was concluded that the level of awareness of young people about alcohol and its consumption aspects is closely linked to confidence in their ability to have an individual opinion on alcohol consumption in groups. In order to ensure a high level of awareness, a number of sources of information must be involved at the same time, in both education and personal relations, but it is the school environment that is the most common and preferred information channel for most young people. The digital environment is an important source of information, in which young people seek information themselves, and it is important to focus on the interpretation of this information in the youth group.

Literatūra References

- Adolfson, F., Strom, H. K., Martinussen, M., Handegard, B.H., Natvig, H., Eisemann, M., & Kuposov, R. (2017). Parent participation in alcohol prevention: Evaluation of an alcohol prevention programme. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 34(6), 456–470. DOI: <https://doi.org/10.1177/1455072517732276>
- Alcohol Education Trust. (2015). Program: Talk about alcohol. Retrieved from <https://www.talkaboutalcohol.com/>
- Animosa, L.H., Johnson, S.L. & Cheng, T.L. (2015). “I Used to Be Wild”: Adolescent Perspectives on the Influence of Family, Peers, School, and Neighborhood on Positive Behavioral Transition. *Youth & Society*. 1–26.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0044118X15586146>
- Baker, K. (2014). Underage drinking. No (sast. Craig), Defining Deviance. *Encyclopedia of Social Deviance vol.2* (761 -764). USA: Sage Publications.
- Brauer, J. R., & De Coster, S. (2015). Social Relationships and Delinquency: Revisiting Parent and Peer Influence During Adolescence. *Youth & Society* 47(3), 374–394. DOI: <https://doi.org/10.1177/0044118X12467655>
- Dave, D., Corman, H., Kalil, A., Schwartz-Soicher, O., & Reichman, N.E. (2021). Integrational effects of welfare reform: Adolescent delinquent and risky behaviours. *Economic Inquiry* 59(1), 199–216. DOI: [10.1111/ecin.12931](https://doi.org/10.1111/ecin.12931)

- Dudovitz, R.N., Chung, P.J., & Wong M.D. (2017). Teachers and Coaches in Adolescent Social Networks Are Associated with Healthier Self-Concept and Decreased Substance Use. *Journal of School Health*, 87(1), 12-20. DOI: <https://doi.org/10.1111/josh.12462>
- Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centrs. (2019). Eiropas profilakses programma (68-69) Pieejams: https://www.spkc.gov.lv/sites/spkc/files/media_file/eiropas-atkaribu-profilakses-rokasgramata.pdf
- European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. (2015). The 2015 ESPAD report. Retrieved from <http://espad.org/report/home>
- Horvath, Z., Qirjako, G., Pavlova, D., Taut, D., Vaičiūnas, T., Melkumova, M., Varnai, D., Vieno, A., Demetrovics, Z., Urban, R., & Nemeth, A. (2021). The information capacity of adolescent alcohol consumption indicators along a continuum of severity: A cross-national comparison of sixteen Central and Eastern European countries. *Alcoholism, Clinical & Experimental research*, 45:1840–1852. DOI: <https://doi.org/10.1111/acer.14679>
- Hurley, E., Dietrich, T., & Rundle-Thiele, S. (2019). A systematic review of parent based programs to prevent or reduce alcohol consumption in adolescents. *Hurley et al. BMC Public Health*, 19:1451. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7733-x>
- Kristjansson, A.L., Mann, M.J., Sigfusson, J., Thorisdottir, I.E., Allegrante, J.P., & Sigfusdottir, I.D. (2020). Development and Guiding Principles of the Icelandic Model for Preventing Adolescent Substance Use. *Health Promotion Practice* 21(1), 62–69. DOI: <https://doi.org/10.1177/1524839919849032>
- LR Kultūras Ministrija. (2017). Pētījums par 9 līdz 16 gadus vecu bērnu un pusaudžu medijpratību Latvijā. 12. Pieejams: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/Latvijas_bernu_un_pusaudzu_medijpratibas_petijums_Zinojums.pdf
- LR Saeima. (2004). Alkoholisko dzērienu aprites likums. 6. pāns 2. punkts. Rīga: LR Saeima. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88009-alkoholisko-dzerienu-aprites-likums>
- LR Veselības ministrija & SPKC. (2015). Informatīvā kampaņa: Lai būtu skaidrs. Pieejams: <https://www.skaidrs.lv/>
- Lynch, S., Styles, B., Dawson, A., Worth, J., Kerr, D., & Lloyd, J. (2013). Talk About Alcohol: an Evaluation of the Alcohol Education Trust's Intervention in Secondary Schools. Slough: NFER., 120 – 136. Retrieved from: <https://www.nfer.ac.uk/publications/aete01/aete01.pdf>
- Martinovic, I., Un Kim, S., & Stanarevic Katavic, S. (2021). Study of health information needs among adolescents in Croatia shows distinct gender differences in information seeking behaviour. *Health Information and Libraries Journal* 00:1–22. DOI: <https://doi.org/10.1111/hir.12369>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). Health at a Glance. DOI: <https://doi.org/10.1787/19991312>
- Shafiee, S., Razaghi, E., & Vedadhir, A. (2019). Multi-level approach to theories of addiction: A critical review, *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences* 13(2). DOI: <https://doi.org/10.5812/ijpbs.88881>

- Slimību profilakses un kontroles centrs. (2017). Atkarību izraisošo vielu profilakse Latvijā 2017. gadā. Pētījuma gala ziņojums. 32 – 37. Pieejams:
www.spkc.gov.lv/lv/zinojumi/atkaribu-izraisoso-vielu-profilakse-latvija-2017.-gada-gala-zinojums.pdf
- Slimību profilakses un kontroles centrs. (2020). Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījums. 2017./2018. mācību gada aptaujas rezultāti un tendences. Pieejams:
https://www.spkc.gov.lv/sites/spkc/files/data_content/latvijas-skolenu-veselibas-paradumu-petijums-05.10.2020_1.pdf
- Sobkin, V.S., Abrosimova, Z. B., Adamchuk, D.V., & Baranova E.V. (2005). Manifestations of Deviation in the Adolescent Subculture. *Russian Education and Society*, 47(7), 49-71. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=EJ748625>
- Rīgas domes Labklājības departaments. (2010). Riska un aizsargājošo faktoru ietekme un atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū. Pētījuma 3. posms. 22. Pieejams:
https://www.veseligsrizidzinieks.lv/wp-content/uploads/2015/01/LD_petijums_2010_kopsavilkums.pdf
- Tengstrom, A., (2018). Report: the overall results from the longitudinal study evaluating the effectiveness of the program “Prata om Alkohol”. Stockholm. Retrieved from <https://drinksinitiatives.eu/storage/files/x7CQ0qLn32pxH1c8fM9Sq4IJv1rIYRCWQLB5xU0E.pdf>
- Ven, T.V., (2004). The community construction of the underage drinker. *Deviant Behavior*, 26(1), 63-83. DOI: <https://doi.org/10.1080/01639620590518951>
- Vigna-Taglianti, F.D., Galanti, M.R., Burkhart, G., Caria, M.P., Vadrucchi, S., & Faggiano, F. (2014). “Unplugged,” a European school-based program for substance use prevention among adolescents: Overview of results from the EU-Dap trial. *New Directions for Youth Development* 141, 67-82. DOI: <https://doi.org/10.1002/yd.20087>